

Світлана Луцій

ІСТОРИЧНІ РОМАНИ МИКОЛИ ЛАЗОРСЬКОГО

Микола Лазорський по праву займає почесне місце серед видатних культурних діячів Полтавщини. Він любив це місто, знав його історію, часто Полтава була в центрі подій у його історичних творах, про що свідчить передмова до роману «Патріот», який і починався описом Полтави: «На початку XVIII віку Полтава все була тиха та затишна, як і колись за гетьмана Богдана Хмельницького: квітуча, вся у вишнях та веселих гайках. Місто суто степове, на одшибі, ближче до старого, як світ, Муравського шляху та й недалеко від принадної столиці козацького народу – Києва. Розбудована на мальовничій рівнині, вона поволі ширилася на схід сонця та на південь до своїх чепурних сел й хуторів...» [5, с. 5]. У романі також згадуються вулиці та церкви цього славного міста, палаци полтавських магнатів В. Кочубея та І. Абази, маєтки різних старшин.

Життя Миколи Лазорського (1890–1970, справжнє прізвище Коркішко) – дуже непросте й тернисте. Активний учасник культурних і громадських перетворень 1920-х років, він, як і більшість національно свідомих однолітків, пройшов сталінські концтабори, а згодом його шлях проліг на еміграцію.

Народився Микола Панасович у Полтаві 27 жовтня 1890 року. Навчався в Полтавській учительській семінарії. Вищу освіту здобув у Харківському університеті, юридичний факультет якого закінчив 1914 року. Університетські роки засвідчили неабияке прагнення М. Лазорського до знань. Інтереси студента були надзвичайно різнобічні: він активно студіював право та гуманітарні науки.

Після закінчення навчання в Харкові повернувся до Полтави, де працював і в земстві, і в музеї. Протягом 1916–1917 років редагував у Полтаві «Журнал губернского присутствия».

1920-ті роки закрутили його у вирі культурної та громадської діяльності. М. Лазорський знову рушив до Харкова – одного з центрів мистецького життя, де працював у Державному видавництві України (ДВУ). Тут виходять такі його науково-популярні праці, як «В надрах землі», «Моря та океани», «Географічні етюди» та ін. У журналах «Знання», «Нова громада» також друкують науково-художні етюди.

1929 рік став для М. Лазорського фатальним: безпідставний арешт і заслання назавжди змінили життя письменника. Після трьох років заслання він повернувся до Полтави. Там знову був арештований і засуджений уже на 10 років. 1944-го назавжди виїжджає на Захід.

На еміграції М. Лазорський активно друкувався в часописах «Голос», «Неділя». 1946 року розпочав роботу над романом «Гетьман Кирило Розумовський».

1950 року він виїхав до Австралії на постійне місце проживання. За даними дослідників діаспори, українці з таборів Ді-

Пі роз'їхалися аж на три континенти: «...у країнах Північної Америки поселилося 150–175 тис., Південної Америки – 35–40 тис., Західної Європи – 65–75 тис., Австралії – 25–30 тис. осіб» [1, с. 83].

М. Лазорський брав участь у громадському та культурно-мистецькому житті українців Австралії. Був членом письменницької організації «Слово». В Австралії написав два романи. Помер 13 березня 1970 року, похований у Мельбурні. Після його смерті вийшла книга «Світлотіні. Збірник історичних нарисів, оповідань, статей, спогадів) 1949–1969» (1973). Працював також над монографією «Полтава за сто років».

Відомості про творчі задуми прозаїка, про сприйняття його творів українськими читачами

Микола Лазорський (Коркішко, 09.11.1884, м. Полтава – 13.03.1970, м. Мельбурн) – український письменник, журналіст, географ. Фото – https://uk.wikipedia.org/wiki/Лазорський_Микола_Панасович

зберігають щоденникові записи земляка – полтавця Олекси Ізарського (справжнє ім'я та прізвище Олексій Григорович Мальченко). Так, 8 лютого 1963 року О. Ізарський занотував: «М. Лазорський написав, що починає книгу про Полтаву і полтавців» [2, с. 46].

О. Ізарський одним із перших ознайомився з текстом історичного роману «Гетьман Кирило Розумовський» (1961). Він стежив за рецензіями та відгуками про твір, опублікованими в пресі. 18 квітня 1962 року зробив у щоденнику такий запис: «Послав М. Лазорському останній номер „Сучасности“ з рецензією на його роман» [2, с. 41]. Ідеться про рецензію на роман «Гетьман Кирило Розумовський».

Згадуваний твір М. Лазорський розпочав писати 1946 року в Німеччині, 1961 року в Австралії завершив його. Окреслюючи жанр роману, літературознавець О. Мишанич – дослідник та активний популяризатор творчості М. Лазорського – в передмові «Історичні романи Миколи Лазорського» писав: «Це роман-хроніка XVIII ст., головними лицедіями якого є останній гетьман Кирило Розумовський (1728–1803)...» [7, с. III]. До речі, стараннями О. Мишанича в Україні в київських видавництвах були перевидані всі три історичні романи М. Лазорського: «Степова квітка» і «Патріот» 1992 року, а «Гетьман Кирило Розумовський» перевиданий пізніше – 2003 року – видавництвом «Обереги».

Роман «Гетьман Кирило Розумовський», який було закінчено 12 березня 1961 року, письменник присвятив дружині – Лідії Лазорській.

У своїх статтях про твори М. Лазорського О. Мишанич указував насамперед на їхню історичну достовірність: «...його діалогія „Патріот“ і „Гетьман Кирило Розумовський“ може без застережень вважатися мистецьким еквівалентом історії» [8, с. 631]. Дослідник ретельно вивчив ті історичні праці, які використав письменник, готуючись до написання роману «Гетьман Кирило Розумовський». Це монографія А. Васильчикова «Семейство Разумовских» (1880), «Історія русів», «Історія Малой России» Д. Бантиш-Каменського, «Історія Малороссии» М. Маркевича.

М. Лазорський зобразив не лише портрет останнього гетьмана, а подав розлогі замальовки його доби, згадавши також видатні постаті цього часу: Г. Сковороду, І. Котляревського, О. Безбородька, Д. Трошинського, В. Капніста, Г. Полетику та ін.

Однак у центрі твору – життя Кирила Розумовського, пов'язане з долею українського та російського суспільства XVIII століття. Воно розпочалося з Чернігівщини (село Лемеші), а далі були Петербург, Ніцца, Капрі, Батурин тощо. Примарні плани гетьмана про реформи в політичній та куль-

турній сферах виявилися нездійсненими. Україна потерпала від утисків свого сильного сусіда – Росії. Вибори гетьмана 22 лютого 1750 року нагадували фарсове дійство, як, власне, і саме гетьманування Кирила Розумовського. За 14 років гетьманування він не виявляв інтересу до справ у своєму краї. Гетьманщина потерпала від жорстокості російських посадовців та байдужості власної козацької старшини, а Кирило Розумовський був бездіяльним.

У післямові до роману О. Мишанич слушно зазначав, що для М. Лазорського Кирило Розумовський був «українським міфом, символом тих ілюзій і можливостей, що ніби відкрилися перед Україною з приходом до влади Єлизавети Петрівни» [8, с. 641].

Річ у тім, що чимало історичних та художніх джерел активно культивували міф про те, що за часів гетьманування Кирила Розумовського існувала, хоч і обмежена, але автономія України. У цілому М. Лазорський також поділяє цю думку.

Аналізуючи історичну прозу М. Лазорського, О. Мишанич слушно стверджував: «Його можна вважати письменником однієї теми, яку він ретельно опрацьовував в різних часових і просторових вимірах та культурно-громадських зрізах, але з провідною метою – викликати у сучасного читача інтерес до національно-визвольних змагань народу і його боротьби за державність» [7, с. III]. М. Лазорський був справжнім майстром історичної прози: він умів глибоко й переконливо окреслити епоху, відобразити історичне тло та видатних історичних осіб з усіма їхніми перевагами й недоліками.

Роман «Степова квітка» письменник завершив 1963 року, а опублікував 1965-го (Мюнхен, видавництво «Дніпрова хвиля»). Образ дружини Сулеймана Блискучого – Роксолани, який перебуває у центрі уваги прозаїка, – надзвичайно поширений в українській літературі. До нього зверталися такі письменники, як О. Назарук, Л. Старицька-Черняхівська, Д. Січинський, П. Загребельний та ін.

М. Лазорський дає свою рецепцію цього образу. За його версією, Роксолана – не Настя Лісовська з Рогатина, а Настя Висовська із Санджар – донька сотника Дороша Висовського.

Він творить міф про те, що Роксолана була заступницею українського народу. Саме за наказом Роксолани Сулейман намагався взяти Відень. Так Роксолана відволікала турецького володаря від рідних земель. О. Назарук – автор роману «Роксоляна, жінка Халіфа й падишаха» – також перебільшував вплив Роксолани на Сулеймана Пишного.

У романі «Степова квітка» М. Лазорський залишився вірним своїй художній манері, подавши історичний контекст. Його роман не лише про долю Роксолани, а й про історичну ситуацію в Україні та світі. Тому О. Мишанич справедливо спостеріг:

«Лише інколи вдаючись до невеликих історичних екскурсів, М. Лазорський художньо відтворив ту напружену обстановку в Україні середини й другої половини XVI ст., що привела до вибуху селянсько-козацьких повстань Косинського і Наливайка, готувала ґрунт для народно-визвольної війни під керівництвом Богдана Хмельницького» [7, с. VI].

Дія у творі відбувається в багатьох містах: Полтаві, Чернігові, Кракові, Москві, Бахчисараї, Варшаві й Стамбулі. О. Мишанич говорить про те, що автор не зловживає екзотичними описами під час розповіді про Стамбул та палац султана Сулеймана II. Його описи надзвичайно лаконічні. Письменник відбирає лише найбільш промовисті деталі, щоб відтворити колорит епохи й тієї чи тієї країни.

Історичні довідки в романі «Степова квітка» органічно вплетені в тканину твору, зокрема фрагменти про появу на Полтавщині татарських аулів після розгрому Золотої Орди руськими та литовськими князями, про боротьбу Селіма за владу після смерті батька – Сулеймана, про заснування Байдою Запорозької Січі, утворення Речі Посполитої, повстання Северина Наливайка та Криштофа Косинського, діяльність Мартина Лютера й Ігнатія Лойоли, відповідно про боротьбу католицької церкви з «єретиками», про релігійні міжусобиці в XVI столітті. Ці історичні довідки стають цілісними фрагментами тексту. Автор розповідає про життя і побут таких провідних родин України, як Сангушки, Семашки, Вишневецькі, Глинські, Загоровські та ін. Він аналізує жіночу місію у світовій політиці: йдеться про долю Олени Глинської та Насті Висовської. Олена Глинська стала Московською царицею, а Настя – султаншею.

Попри зраду частини української еліти, яка пішла на службу до ворогів України, роман закінчується оптимістично: «По селах, містах козацтво жадібно вдивлялося в обрій, шукало там того казкового лицаря, що вже, кажуть, летить на вогненному коні на захист-порятунок невільників. Всі ждали чуда. На всю Польщу густою пеленою падала грізна тінь великого гетьмана Богдана Хмельницького» [6, с. 313].

У «Степовій квітці» є фрагмент, що свідчить про народження в Україні нової національно свідомої еліти, яскравим представником якої був козак Небаба. Він розповідає пану Вишневецькому про навчання в бурсі Гальшки Гулевичевої, вразивши пихатого магната своєю ґрунтовною освітою: «Там добре вчать греків та латинів, ще риторикою та всякої військової штуки. Тямили, як годиться, Юлія Цезаря, вчили „Іліаду” та „Одіссею”, Вергілія і добре товкмачили Плутарха... Щоб вміти правити та бути добрим дипломатом, бо доходили ж і до Платона і до Аристотеля... В бурсі, як бачите, ясний пане, не гуляли...» [6, с. 238].

Єдиним недоліком цього справді цікавого історичного роману були певні мовні огріхи. Так, Оксана Барат, розповідаючи Роксолані про змову, що готується проти неї та султана, кинула репліку: «Слухаю *сузубо* уважно» [6, с. 173]. Або: «Пан Небаба тим часом *уконтетувався*, витер вуса й низенько вклонився: адже був й тому добре навчений ще в бурсі ретельним паном ректором» [6, с. 229], «А тепер вже йдете і проти польського короля? – запитав *зірито*вано князь» [6, с. 239].

У своєму щоденнику О. Ізарський згадував про завершення роботи над цим романом та про його сприйняття українськими читачами: «Лазорський закінчив роман „Степова квітка”. Це 16 сторіччя, заснування Січі, здається. М. Лазорський повідомляв, що „Книгоспілка” відмовляється видавати роман „Степова квітка»» [2, с. 49]. У записі від 30 жовтня 1965 року він зафіксував таку інформацію: «Дочитав „Степову квітку” й написав М. Лазорському листа на дві сторінки. – Багато католиків відвернеться від твору, багато захоплених „панськістю” його „Розумовського” знайдуть у „Степовій квітці” своєрідне народництво, мужицьку Україну. – Вцілому книжка корисна „для народного читання”. Цікава спроба розгорнути казки про Роксолану й пісню про Байду Вишневецького. Це традиційно українське писання. Та ще зовсім відверта скидка на некультурність читача: так автор скрізь у дужках пояснює читачеві чужі слова» [2, с. 84–85].

У кожному із трьох історичних романів М. Лазорського головною є проблема поступової втрати української еліти, без якої національно-визвольна боротьба українського народу була приречена на поразку. Ця проблема переходить із твору у твір автора. Така позиція М. Лазорського легко пояснюється, адже творці історичної прози завжди обирають предметом зацікавлення певну епоху та певні постаті, які її репрезентують. У статті «Історична проза як дискурс оприямлення автора» літературознавець Л. Тарнашинська так прокоментувала подібну ситуацію із творчої лабораторії письменників: «...Протягом усього свого життя автор пише одну свою книгу, адже всі попередні, і навіть нереалізовані задуми, „нарощують” наступні, весь раніше напрацьований матеріал глибинно присутній у кожному новому романі чи повісті» [9, с. 143].

XVIII століття – період, який особливо цікавив М. Лазорського. Це час активних пошуків шляхів відновлення державності. Полтавська битва 27 червня 1709 року завершилася поразкою. Починання Івана Мазепи та Пилипа Орлика продовжив Григорій Орлик. Але їхня справа була приречена від самого початку: перед сильною Росією запобігали європейські держави; хоч вони й симпатизували Україні, але втручатися в українсько-російські відносини не наважилися.

До роману «Патріот» М. Лазорський поставив промовисту присвяту: «Українській молоді – найкращим синам Батьківщини присвячую цей твір». Історія української боротьби за визволення з-під влади Москви розглядається в контексті визвольної боротьби інших народів. Із «Переднього слова» до твору чітко постають промовисті паралелі. Історичні екскурси потрібні письменникові, щоб обґрунтувати політичні прийоми радянської Росії, які беруть свій початок із давніх часів: «Історія світова давно вже згнїбила ненаситну жадоху московських царів гарбати не тільки чужі землі, ба навіть ковтати й чужі держави, прикриваючи ті злочини дивними причинами» [5, с. 7]. «Мир і тишина наставали вже після витереблення мільйонів нічому неповинних поляків, кавказьких народів, туркестанських народів, хивінців, бухарців, азербайджанців, білорусів, українців...» [5, с. 7].

У цьому творі, як і в інших романах, М. Лазорський удається до історичних екскурсів та коментарів. Історичні коментарі прозаїка завжди виправдані. Детально розповідаючи про швидке зміцнення позицій Московської держави після перемоги над Швецією, він готує читачів до думки, що щирі задуми Григора Орлика – сина славнозвісного Пилипа Орлика – так і залишаться нереалізованими. Водночас автор ставить Україну в центр європейської політики. Він намагався з'ясувати роль Григора Орлика в міжнародній політиці, як-от його відносини із Францією та курфюрстом Саксонським, із польським королем Станіславом Лещинським, донька якого була дружиною французького короля Луї XV.

Г. Орлик прагнув у еміграції виховати національну військову еліту, яка братиме участь у визвольних змаганнях свого народу, тому заснував школу для українських юнаків-емігрантів. Однак наміри та сподівання його виявилися марними. Відвідавши Україну, Г. Орлик дійшов такої думки: «Бачу, все те направда святе діло треба робити дома, тільки дома і такими вояками, що родилися й вирости на рідному ґрунті й знають достеменно, як важко живеться і хто винен в тій їхній біді» [5, с. 304].

Історичні романи М. Лазорського – помітне явище великої прози діаспори. Ці твори згадував у літературному огляді «Українська еміграційна проза за 1965 рік» [3] критик діаспори Г. Костюк. У щоденниковому записі від 14 липня 1966 року О. Ізарський занотував основні думки цієї публікації, вміщеної на сторінках журналу «Нові дні» (ч. 197) за 1966 рік. Окреслюючи стильову палітру

історичних романів, критик зараховує М. Лазорського до «групи реалістів побутовців».

Сюжети для своїх творів М. Лазорський брав із вітчизняної історії. Серед модифікацій історичного роману прозаїк надавав перевагу історико-біографічному та роману-хроніці. Автор подає процес випробувань героїв, зображає зв'язок долі особистості з історією.

Усі три романи письменника охопили значний проміжок часу. «Степова квітка» – другу половину XVI століття, «Гетьман Кирило Розумовський» та «Патріот» – період від 1702-го до 1803 року.

М. Лазорський узяв для відтворення найяскравіші й разом із тим найтрагічніші моменти вітчизняної історії, про які не могли правдиво писати в радянській Україні. Розмисли Григора Орлика, змушеного проживати далеко від рідного краю, були близькі багатьом українцям діаспори: «Щасливі ті, хто живе у своєму добрі, у своєму краю, не никає по чужих хатах, як оце никаю я» [5, с. 151].

М. Лазорський сумував за своєю Батьківщиною, але духовну Україну він віднайшов у творчості. Про це свідчать і його романи, і монографія «Полтава за сто років». Очевидно, до рідного міста – Полтави – письменник повертався подумки до останнього подиху.

Література

1. Заставний Ф. Українська зарубіжна діаспора / Ф. Заставний // Дзвін. – 1991. – № 8. – С. 83–88.
2. Ізарський О. «Висмики» з щоденників. 1940–1980-і роки / О. Ізарський. – Полтава : Динамік, 2006. – 392 с. (*У цитатах із діаспорних видань орфографію залишаємо незмінною, пунктуацію уніфікуємо за сучасним правописом.*)
3. Костюк Г. Українська еміграційна проза за 1965 рік / Г. Костюк // Нові дні. – 1965. – Ч. 197.
4. Лазорський М. Гетьман Кирило Розумовський. Роман-хроніка 18 віку / М. Лазорський ; післямова О. Мишанича. – К. : Обереги, 2003. – 656 с.
5. Лазорський М. Патріот. Григор Орлик (1702–1759). Історичне оповідання / М. Лазорський. – Мюнхен : Дніпрова хвиля, 1969. – 312 с.
6. Лазорський М. Степова квітка / М. Лазорський. – К. : Україна, 1992. – 314 с.
7. Мишанич О. Історичні романи Миколи Лазорського / О. Мишанич // Лазорський М. Степова квітка / М. Лазорський. – К. : Україна, 1992. – С. III–VI.
8. Мишанич О. Післямова / О. Мишанич // Лазорський М. Гетьман Кирило Розумовський. Роман-хроніка 18 віку / М. Лазорський. – К. : Обереги, 2003. – 656 с.
9. Тарнашинська Л. Історична проза як дискурс оприявлення автора / Л. Тарнашинська // Презумпція доцільності: Абрис сучасної літературознавчої концептології / Л. Тарнашинська. – К. : Вид. дім «Кисво-Могилянська академія», 2008. – С. 134–144.

